

علل زیستی بزه‌دیدگی مالی در آموزه‌های اسلامی مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری

علی قبادیان*، سید میرآغا کاظمی**

چکیده

بزه‌دیدگی مالی به‌عنوان شایع‌ترین نوع بزه‌دیدگی، تحت تأثیر عوامل متنوعی ازجمله علل فردی، درونی، بیرونی و آسیب‌های اجتماعی قرار دارد. با توجه به نوع جرم مالی و فرایند انتقال بزه‌کار به عمل مجرمانه، برای پیشگیری از این پدیده، راهکارهای گوناگونی پیشنهاد می‌شود؛ اما پیش از اعمال این راهکارها، شناخت دقیق عوامل بزه‌دیدگی ضروری است. در این میان، عوامل زیستی به‌عنوان نزدیک‌ترین و اولیه‌ترین عوامل، نقش برجسته‌ای در گسترش بزه‌دیدگی مالی ایفا می‌کنند. هرچند بروز این عوامل اغلب غیراختیاری و خارج از اراده افراد است، اما شناخت آن‌ها می‌تواند با مراقبت‌های لازم، از آسیب‌های احتمالی یا دست‌کم آسیب‌های مضاعف جلوگیری کند. آسیب‌های زیستی مرتبط با بزه‌دیدگی مالی که در این نوشتار با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با روش تحلیلی-توصیفی بررسی شده، شامل ناتوانی جسمی، سن (با تمرکز بر طفولیت و کهن‌سالی) و جنسیت است. هر یک از این عوامل به سهم خود، تأثیر قابل‌توجهی بر قربانی شدن افراد در جرایم مالی دارد. آموزه‌های اسلامی با تأکید بر حمایت از مظلومان، این عوامل را مورد توجه قرار داده و راهکارهایی برای کاهش آسیب‌پذیری ارائه می‌کند. در این زمینه، رهنمودهای مقام معظم رهبری، به‌ویژه در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی،

* دانش‌آموخته حقوق کیفری و جرم‌شناسی، استاد همکار جامعه المصطفی (ص) العالمیه؛

Dr.qobadian@gmail.com

** دانشجوی دکترای حقوق کیفری و جرم‌شناسی مجتمع آموزش عالی علوم انسانی اسلامی جامعه المصطفی العالمیه، نویسنده مسئول

miragha_kazemi@miu.ac.ir

می‌تواند راهگشا باشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که با ادغام این آموزه‌ها، می‌توان آسیب‌پذیری ناشی از عوامل زیستی را کاهش داد و به سمت پیشگیری مؤثر و درعین حال کم هزینه حرکت کرد. **واژگان کلیدی:** بزه‌دیدگی مالی، علل زیستی، ناتوانی، جنسیت، سالمندی، سن، بیانیه گام دوم انقلاب.

درآمد

بزه‌دیدگی مالی، پدیده‌ای پیچیده و فراگیر است که افراد را در معرض جرایمی مانند کلاهبرداری، سرقت اموال و سوءاستفاده اقتصادی قرار می‌دهد. این نوع بزه‌دیدگی نه تنها خسارات مالی به بار می‌آورد، بلکه اثرات روانی و اجتماعی بلندمدتی بر قربانیان تحمیل می‌کند. در جوامع مدرن، عوامل متعددی از جمله اقتصادی، اجتماعی و فردی در بروز آن نقش دارند، اما عوامل زیستی به عنوان پایه‌ای‌ترین لایه، اغلب نادیده گرفته می‌شوند. این عوامل، که شامل ناتوانی جسمی، سن (طفولیت و کهن‌سالی) و جنسیت می‌شوند، افراد را آسیب‌پذیرتر می‌کنند؛ زیرا اغلب غیرقابل تغییر و وابسته به ویژگی‌های طبیعی انسان هستند. شناخت این عوامل، نخستین گام در پیشگیری است، چرا که اجازه می‌دهد با تدابیر حمایتی، از تبدیل آسیب‌پذیری زیستی به بزه‌دیدگی واقعی جلوگیری شود. آموزه‌های اسلامی، با تأکید بر عدالت و حمایت از ضعفا، چارچوبی غنی برای این پیشگیری ارائه می‌دهند. قرآن و احادیث به طور مکرر بر حفاظت از یتیمان، سالمندان و زنان تأکید دارند و حکومت اسلامی را موظف به دستگیری از آنان می‌دانند. در این راستا، رهنمودهای مقام معظم رهبری، به‌ویژه در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، بر تقویت عدالت اجتماعی و مبارزه با تبعیض‌های اقتصادی متمرکز دارد. مقام معظم رهبری در این بیانیه می‌فرماید: «انقلاب اسلامی و ملت ایران با صراحت و شجاعت در برابر زورگویان و گردن‌کشان ایستاده و از مظلومان و مستضعفان دفاع کرده است» (بیانیه گام دوم انقلاب، بخش برکات بزرگ انقلاب اسلامی). این بیان، انقلاب را به عنوان مدافع مظلومان معرفی می‌کند و بر لزوم حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر زیستی مانند معلولان، کودکان و زنان تأکید دارد تا از بهره‌کشی مالی جلوگیری شود. همچنین بیانات دیگر ایشان بر پناه به یتیمان و حمایت از بیوه‌زنان اشاره دارد و نشان‌دهنده اهمیت آموزه‌های اسلامی در حفاظت از کودکان یتیم در برابر جرایم مالی مانند خوردن مال یتیم است. برای سالمندان، هشدار می‌دهند: «ما اگر وارد پیری جمعیت شویم، تمام موفقیت‌های کشورمان از بین می‌رود» (بیانات در مورد پیری جمعیت، ۱۴۰۱/۳/۸) که بر آسیب‌پذیری کهن‌سالی و نیاز به سیاست‌های حمایتی برای جلوگیری از بزه‌دیدگی مالی تأکید دارد. در مورد جنسیت، زنان را مظلوم توصیف می‌کنند: «زنان، مظلوم واقع می‌شوند» (فیش‌های مسئولیت‌های اجتماعی زنان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴) و بر جلوگیری از مظلومیت آنان از طریق اخلاق اسلامی و مرزبندی‌ها اصرار دارند تا از سوءاستفاده‌های مالی ناشی از اختلاط جلوگیری شود.

این تحقیق، با تمرکز بر عوامل زیستی بزه‌دیدگی مالی، به دنبال ادغام آموزه‌های اسلامی و رهنمودها و منظومه فکری مقام معظم رهبری است تا راهکارهایی عملی برای کاهش آسیب‌پذیری

مالی ارائه دهد. درنهایت، هدف، ساخت جامعه‌ای عادلانه است که در آن، عوامل زیستی به جای عامل خطر، با حمایت‌های اسلامی، به فرصت تبدیل شوند.

۱. واکاوی مفهومی

۱-۱. بزه‌دیده

واژه بزه‌دیده یکی از مشتقات واژه انگلیسی (victim) برگرفته از واژه‌ای لاتین (victim a) است و اساساً دارای مفهوم قربانی می‌باشد (برجس و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۲) و به شخصی گفته می‌شود که به دنبال رویداد یک جرم، آسیب و زیان یا آزار می‌بیند. واژه (victim) در فارسی، به معنای «قربانی» به کار رفته است. معادل عربی این واژه «مجنی علیه» است (دهخدا، ۱۳۵۲: ۲۳۳۵/۱۱). در علوم جنایی، هرگاه این آسیب و زیان یا رنج و سختی از رفتار مجرمانه انسانی برخاسته باشد، به فرد زیان دیده «قربانی جرم» یا بزه‌دیده می‌گویند (رایجیان اصلی، ۱۳۹۰: ۱۷). مفهوم اصطلاحی بزه‌دیده از منظرهای مختلفی قابل بررسی است از نظر حقوقی: «مجنی علیه کسی است از جرمی متضرر شده است» (لنگرودی، ۱۳۷۲: ۶۲۱/۴)؛ اما به نظر می‌رسد تعریف ذیل می‌تواند مناسب باشد: «بزه‌دیده» شخصی است که در پی وقوع فعل یا ترک فعل مجرمانه، متحمل ضرر شده یا در معرض خطر واقع شده یا به یکی از حقوق اساسی او آسیب وارد شده است. مراد از شخص در این تعریف اعم است از حقیقی یا حقوقی و دایره آسیب نیز عمومیت دارد، حتی خطرات بالقوه‌ای که افراد را تهدید می‌کند نیز در دایره خود جا می‌دهد مثل شروع به جرم کلاهبرداری یا شروع به سرقت یا تهدید به زورگیری مال افراد.

۱-۲. مال

از نظر لغت، مال از واژه عربی «میل» به معنای خواستن است (طاهری، ۱۳۹۱: ۳۷/۱). به هر روی و صرف نظر از این، واژه مال را لغت‌نامه‌های فارسی این‌گونه معنا کرده‌اند: «مجموعه چیزهایی که قابل تملک باشد (انوری، ۱۳۸۱: ۶۵۳۸/۴ و عمید، ۱۳۷۷: ۳، کلمه مال)، آنچه ارزش مبادله داشته باشد (دهخدا، همان، ۴۳، کلمه مال). معانی فوق بیانگر گستره مفهوم کلمه مال از منظر قلمرو شمول آن است. در یک جمع‌بندی می‌توان گفت: تقریباً هر چیزی که ارزشمند باشد و قابلیت تملک را داشته باشد در دایره مفهوم مال قرار می‌گیرد. از نظر اصطلاحی، مال چیزی است که ارزش دادوستد دارد و در برابر آن پول یا مال دیگری داده می‌شود و از نظر اقتصادی ارزش مبادله را داشته باشد (امامی، ۱۳۷۷: ۲۷/۱). اما باید یاد آور شد که مال دارای مفهومی نسبی است و بر حسب زمان و مکان مفهوم آن متغیر خواهد بود (بهمن‌پور و دیگران، ۱۳۹۳: ۲۳۳).

۱-۳. بزه‌دیدگی مالی

بزه‌دیدگی مالی مرکب از دو واژه «مال» و «بزه‌دیدگی» است و از آنجا که در سطور فوق، هر یک از واژه‌های فوق، به‌طور مجزا مورد بررسی قرار گرفت و تعاریف هرکدام جداگانه آورده شد، مجدداً نیازی به تکرار آن نمی‌بینیم. لذا باتوجه به اینکه مراد از «بزه‌دیدگی» شخصی است که در پی وقوع یک عمل مجرمانه دچار زیان شده است و معطوف به اینکه مراد از «مال» چیزی است که ارزش اقتصادی داشته باشد، «بزه‌دیدگی مالی» یعنی کسی که در اثر عمل مجرمانه، زیان مالی دیده است و تمام یا بخشی از سرمایه خودش را از دست داده است.

۱-۴. آسیب‌های زیستی

مراد از آسیب‌های زیستی آن دسته از عواملی است که در جسم و بدن شخص وجود دارد این آسیب‌ها باعث می‌شود که فرد دچار ضعف جسمی محسوس شود، تا آنجا که این ضعف باعث می‌شود شخص به دلیل ضعف در قوای بدنی نتواند آن‌طوری که باید از داشته‌های خود دفاع کند. برخی از این آسیب‌ها، مقطعی است نظیر برخی از ناتوانی‌ها مثل اینکه شخص در تصادفی، دچار شکستگی برخی از اعضای بدنش می‌شود و برخی نیز ممکن دائمی باشد، نظیر کسی که در حادثه‌ای بینایی‌اش را از دست می‌دهد. برخی از آسیب‌های دیگر نیز مقطعی است که یک بخشی از دایره زمانی زندگی فرد را شامل می‌شود؛ مثل فصل قبل از بلوغ که به مرور زمان، هم‌زمان با رشد شخصیت طفل و تکامل قوای دماغی، از آسیب‌های این فصل نیز کاسته می‌شود، اما فصل پیری درست در مقابل آن قرار دارد که با مرور زمان بر مخاطرات آن افزوده می‌شود. بنابراین منظور از آسیب‌های زیستی هر نوع نقص و کمبودی در بدن و جسم انسان است که زمینه‌ساز بزه‌دیدگی مالی می‌شود مقطعی باشد یا دائمی.

۲. آسیب‌های زیستی مؤثر بر بزه‌دیدگی مالی

۲-۱. ناتوانی^۱

ازمنظیر واژه شناختی، ناتوانی یعنی «توانایی انجام کاری را از دست‌دادن» یا «بیمارشدن و ضعیف‌شدن، دارای قدرت جسمانی کم.» (عمید، ۱۳۷۳: ۳/۷۶۰۶؛ انوری، ۱۳۸۲: ۲۳۷۳). ناتوانی نتیجه و پیامد نقص (هرگونه فقدان یا ناهنجاری در زمینه جسمانی - روانی - عملکردی یا آناتومی انسان) در فرد است و یک مفهوم نسبی تلقی می‌شود؛ زیرا در پاره‌ای موارد، به‌رغم نقصی نسبتاً شدید، ممکن است ناتوانی به‌صورت خفیف خودنمایی کند (غلامی و بهاری، ۱۳۸۵: ص ۳). از دیدگاه

1. Disability

تاریخی، اسنادی به دست آمده است که وضعیت ناتوانان را در جوامع گوناگون به صورت های مختلف نشان می دهند. مصریان باستان نخستین کسانی دانسته شده اند که به ناتوانان و زندگی آنان علاقه مندی نشان داده اند (کمالی، ۱۳۸۲: ۱۰۳). ارسطو در کتاب سیاست می نویسد: «باید قانونی باشد که هیچ فرد ناقصی حق ادامه حیات نداشته باشد.» (کمالی، همان، ۱۰۴). اما از بدو ظهور آیین حیات بخش اسلام در شبهه جزیره عربستان و وضع مقرراتی که تمام انسان ها را همسان در حقوق و کرامت می دانست؛ ناتوانان و ضعیفان نه تنها مورد بی میلی قرار نگرفتند و نه تنها قانونی برای حذفشان از صحنه حیات وضع نشد (آن سان که در یونان قدیم بود) بلکه آن ها بسان انسان های سالم، برخوردار از حق حیات، بهره مند از نعمات زندگانی، محظوظ از حمایت دولت و حاکمیت و تمام افراد دانسته شده بودند. در اسلام در موارد مختلف، به حمایت از افراد ناتوان تأکید شده است. به عنوان نمونه حضرت امیرالمومنین علی (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه ضمن بیان طبقات اجتماعی و ضرورت ایفای نقش آن ها در جامعه، حمایت از ناتوانان را بیان می دارد: «ثم الطبقة السفلى من اهل الحاجة و المسكنه الذين يحق رفدهم و معونتهم.» سپس جمع نیازمند و ازکارافتاده است که احسان و یاری ایشان لازم است. توجه ویژه امام علی (ع) نسبت به این گروه حامل چند احتمال است؛ احتمال اول: این که به صورت مطلق تمام ناتوانان را اعم از ناتوان جسمی، روانی را زیر چتر حمایتی تان قرار دهید. این احتمال مطلق از اطلاق عبارت کلام مولا قابل استفاده است. احتمال دیگر، این است که فقط آن هایی که به دلیل آسیب های نامبرده فاقد داشته های مادی است و از این رو نیازمند حمایت و دستگیری هستند. این احتمال، با آموزه های متعدد اسلامی تأیید می شود که مکلفان به تکالیف اسلامی از طرق مختلف و با وضع دستورهای مالی گوناگون نظیر خمس، زکات و صدقات دستگیری آنان را فراخوانده است. احتمال سومی و به نوع خاص که در اینجا قابل برداشت است این است که چتر حمایت اعضای جامعه اسلامی به صورت ویژه بر سر آن عده افرادی گسترده شوند که توانایی مالی دارند، اما نمی توانند به دلیل نقص های پیش گفته از آن ها محافظت کنند و این بسیار مهم است چرا که حمایت از این ها باعث می شود که هم عزت نفس این افراد به دلیل بهره مندی از مال و ثروت خویش حفظ شود و نیز از اضافه شدن بینوایان در جامعه اسلامی جلوگیری شود. به نظر می رسد جمع احتمالات سه گانه هیچ مانعی نداشته باشد، هرچند احتمال سوم، برخوردار از نوعی اولویت است. در فراز دیگر از این نامه گران سنگ، حضرت در خصوص حمایت و دستگیری از ناتوانان با بیان مفصل تر این گونه می فرماید: «ثم الله، الله في الطبقة السفلى من الذين لا حيلة لهم، من المساكين و المحتاجين و اهل البؤسى و الزمنى» همان طوری که ملاحظه می کنیم در کنار ناتوانان، افرادی که ناتوانی جسمی دارند را

نیز مورد توجه قرار داده است؛ چرا که هرچند نیازمندان و کم‌برخورداران در معرض آسیب‌های اجتماعی فراوانی قرار دارند، اما افرادی که به دلیل مرض‌ها و آسیب‌های جسمی زمین‌گیر شده‌اند در معرض آسیب بیشتری قرار دارند. این معنا با تأکید رهبر انقلاب اسلامی بر مسئولیت جامعه در قبال اقشار ضعیف هم‌خوانی دارد؛ آنجا که معظم‌له تصریح می‌کند: «ما طرفدار عدالت هستیم و پرچم آن را بلند کرده‌ایم اما تحقق عدالت بدون کمک به طبقه محروم و مستضعف معنا ندارد» (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۰۵/۰۵). از این رو، امام علی (ع) به‌عنوان حاکم اسلامی در نامه‌ای به فرماندار خودش او را متوجه می‌کند که از این گروه در مقابل بزهکاران حمایت کند.

در سیاست جنایی اسلام دستگیری از این اقشار و محافظت از آن‌ها در مقابل خطرات ازجمله خطراتی که داشته‌های آن‌ها را تهدید می‌کند مورد توجه ویژه واقع شده است و پاداش‌های عظیم برای این امر برشمرده است تا مسلمانان را ترغیب کنند که از آن‌ها در مقابل خطرات محافظت کنند. این حمایت، در بیانات رهبر انقلاب اسلامی نیز بر ظرفیت‌های پنهان ناتوانان جسمی تأکید دارد؛ چنان‌که ایشان در جای دیگری چنین می‌فرمایند: «یک نکته‌ی اساسی که در مورد ورزش قهرمانی معلولین و جانبازان هست، این است که نشان‌دهنده‌ی به‌کارانداختن ظرفیت‌های پنهان موجود در وجود انسان است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷). این دیدگاه، ناتوانی جسمی را مانعی برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های درونی نمی‌داند و بر حمایت اجتماعی برای شکوفایی آن‌ها اصرار دارد.

در سیاست کیفری اسلام نیز این یک اصل است که افراد ضعیف و ناتوان باید تحت سرپرستی فرد توانمند و قوی خانواده باشد، تا از گزند افراد بزهکار و جانی در امان باشد. چنانچه این افراد کسی را نداشته باشد، دادستان به‌عنوان نماینده حاکمیت، موظف است که از این‌گونه اشخاص در برابر ناملایمات و افراد بزهکار حمایت کند. بزه‌دیده ناتوان ممکن است عقب‌افتاده ذهنی یا یک معلول جسمی یا جانباز جنگی، یا یک نابینا یا ناشنوا باشد که این وضعیت بدنی، او را چنان آسیب‌پذیر می‌سازد که سرانجامی جزء بزه‌دیده شدن برایش به همراه ندارد؛ چرا که بزهکاران همواره به دنبال آماج‌های سهل‌المعونه می‌گردند و از آنجا که افراد ناتوان جسمی، قدرت دفاعی کمتری دارند می‌توانند قربانی‌های جذابی برای بزهکاران مالی باشند، زیرا آماج‌های بدون دفاع یا دارای مقاومت کمتر باعث تحریک و جذب بزهکاران حتی بزهکاران بالقوه می‌شود. به همین دلیل، جرم‌شناسان همواره اطفال و زنان و کهن‌سالان و نیز افرادی که از نظر جسمی دارای ضعف و نقص هستند را جزء گروه‌های پرخطر معرفی می‌کنند که باید برای پیشگیری از بزه‌دیده شدن این افراد، تدابیر خاصی اندیشیده شود؛ چنان‌که در نخستین گام از نظر قوانین موضوعه، مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ماده ۲۵ اعلامیه جهانی

حقوق بشر، از محترم شمردن، حق داشتن یک زندگی آبرومند و تأمین اجتماعی برای هر شخص - از جمله افرادی بیمار و دارای نقص عضو- به روشنی نامبرده است (رایجیان، ۱۳۹۰: ۴۰).

۲-۲. سن

از منظر بزه دیده شناسی، دومین گروه از افراد پرخطر، کودکان و سالمندان هستند؛ چرا که عارضه پیری خود باعث تحلیل رفتن قوای بدنی و چه بسا در اکثر موارد باعث ضعف در فکر و روان شخص می شود که این به نوبه خود کافی است تا این گروه را سیل پرجاذبه برای بزهکاران بسازد. اطفال نیز به دلیل ضعف نیروی بدنی و درک پایین، قربانیان محبوب و کم هزینه برای بزهکاران هستند.

سن یک متغیر ذاتی است. از منظر جرم شناسی ادوار سنی مختلفی وجود دارد که می توان آن ها را به پنج گروه تقسیم کرد:

- از تولد تا ۱۲ سالگی؛

- از ۱۲ سالگی تا ۱۸ سالگی؛

- از ۱۸ سالگی تا ۳۰ سالگی؛

- از ۳۰ سالگی تا ۶۰ سالگی؛

- از ۶۰ سالگی به بالا (ابرنندآبادی، ۱۳۸۳-۸۲: ۱۵۰۳).

از میان دوره های فوق، دوره طفولیت و کهن سالی، افراد را بیشتر در معرض خطر بزه دیدگی و استفاده ابزاری قرار می دهد. در ذیل به این دو گروه سنی بیشتر می پردازیم:

۲-۲-۱. اطفال

اطفال و نوجوانان باتوجه به وضعیت جسمی و شخصیتی که دارند در معرض بزه دیدگی بیشتر و سوء استفاده هستند. خانه، مدرسه و سایر مکان هایی که طفل با آن در ارتباط است؛ در پیشگیری از طریق حذف و خنثی سازی عوامل بزه دیدگی مؤثرند. والدین مسئولیت عمده و مشترک در مورد رشد و پیشرفت طفل را برعهده دارند و کوتاهی در امر تربیت توسط خانواده ممکن است طفل را به سمت بزه دیدگی هدایت کند. عدم نظارت و کنترل لازم و گاهی نظارت و کنترل بیش از حد، پامال کردن شخصیت طفل، تحت فشار خانواده و به طور کلی بزرگسالانی که نسبت به طفل اختیاراتی دارند، تلقین به اطاعت مسلم از خانواده، قصور در تعلیم مهارت های مستقل، انفعال، نادیده گرفتن جبران خسارت در مورد جرایم و نمایش افراطی در خصوص حمایت و حفاظت طفل در مقابل خطر، رفتار ضد اجتماعی در خانواده از سوی والدین از عوامل مهم بزه دیدگی طفل به شمار می رود. همچنان که در سطح مدرسه، عدم آگاهی مربیان و مسئولان مدرسه از اصول صحیح تربیتی، اقتدار گرایی معلمان

نسبت به دانش‌آموزان، سیستم آموزشی ناقص و در محل کار؛ سودجویی اقتصادی کارفرما، ضعف شخصیتی کودک در محیط کار، عدم اطلاع کودک از قوانین حمایتی موجود و در نهایت ضعف مقررات حمایتی در محیط کار و در سطح جامعه، عدم جذابیت اوقات تفریح و فراغت و بخصوص اثرات ناسازگارانه در گروه‌های جوانان ضداجتماعی، ترویج خشونت، نمایش ازهم‌گسیختگی خانواده از طریق رسانه‌های گروهی و امثال آن از عوامل بزه‌دیدی به شمار می‌آیند (میرخلیلی، ۱۳۸۸: ۳۰۹). نوع بزه‌هایی که ممکن است متوجه کودکان شود می‌تواند مختلف باشد؛ اما در علوم جنایی از اصطلاح بدرفتاری یا کودک‌آزاری به‌عنوان یک پدیده غالب بزهکاری علیه اطفال نامبرده شده است (رایجیان، همان، ۳۰). اما این بدین معنا نیست که کودکان از دیگر انواع بزه‌ها به‌ویژه بزه‌های مالی در امان‌اند. چه اینکه امروزه، پدیده کودکان کار به‌عنوان نماد بزه‌دیدی کودکان، به‌عنوان معضل اجتماعی جوامع را درگیر کرده است. طبق آمارها حدود ۱۶۸ میلیون کودک در دنیا مشغول کار هستند (مهر، ۱۳۹۵). بیشتر این کودکان مشغول به کارهایی هستند که از طرفی ضربه روحی شدید بر روح و روان آن‌ها وارد می‌کند و از سوی دیگر در مواردی آن‌ها دچار نوعی انقلاب در آینده و سرنوشت می‌کند؛ چرا که باعث می‌شود از آموزش باز بمانند و برای همیشه، به‌عنوان یک کارگر ساده باقی بمانند. بر کسی پوشیده نیست که از مهم‌ترین درجه‌های بزه‌دیدی کودکان از همین طریق کار است که آن‌ها به استثمار گرفته می‌شوند. در مواردی، پشت پرده آن افراد و گاه باندهایی وجود دارند که به‌صورت سازمان یافته به بهره‌کشی از کودکان می‌پردازند (تسنیم، ۱۴۰۱).

آسیب‌پذیری اطفال در بیانات مقام معظم رهبری این‌گونه مورد توجه واقع شده است: «امروز قضیه‌ی تربیت کودک و نوجوان، با گذشته‌های دور خیلی تفاوت کرده است. ما می‌خواهیم از این نسلی که امروز مثل ماده‌ی خامی و مثل ذخیره‌ای در اختیار یکایک ماست، چه ساخته شود؟... باید به تربیت کودک و نوجوان خیلی بپردازیم، درباره‌ی آن خیلی فکر کنیم و اهمیت آن را خیلی بشناسیم» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷). این دیدگاه، بر ضرورت توجه به آسیب‌پذیری اطفال در برابر عوامل خارجی و لزوم پیشگیری از بزه‌دیدی آن‌ها از طریق تربیت صحیح تأکید دارد. بدین لحاظ، باتوجه به عدم کافی بودن قدرت اطفال در دفاع از اموال خودشان، ضعف قدرت تحلیل و تفکر در آن‌ها، هر نوع تصرف در مال آن‌ها را ممنوع کرده است. اما بارزترین مصداق سیاست حمایتی بزه‌دیده‌مدارانه اسلام از اطفال پرخطر، اطفال یتیم و بی‌سرپرست است چه اینکه این دسته از شهروندان نماد آسیب‌پذیری و مظهر اطفال بی‌دفاع هستند. در آیات متعددی قرآن کریم به پاسداری و مراقبت از اموال آنان تأکید شده است. از جمله: «وَلْيُحْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعَافًا خَافُوا

عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا» (نساء/۹) در این شریفه خداوند متعال نسبت به تضييع حقوق اطفال و بزه‌دیده واقع شدن آن‌ها پس از فوت پدر به‌عنوان مهم‌ترین حامی طفل هشدار داده است. این هشدار می‌تواند ناظر به خود شخص که فرزند خردسال و ضعیف دارند باشد که مبدا هنگام وصیت داشته‌های خود، حق آنان را تضييع کند یعنی با وصیت کردن دارایی‌های خود آن‌ها را به نوعی بزه‌دیده قرار دهد. این احتمال را برخی مفسرین این‌گونه بیان کرده‌اند: «این خطاب متوجه کسانی است که اطراف شخص وصیت‌کننده می‌نشینند و با القانات خود شخص وصیت‌کننده را وادار کند که حق فرزند ضعیف خود را نادیده بگیرد (فخر رازی، ۵۰۵/۹). یعنی آیه می‌خواهد بفرماید که شما فرزند این شخص را فرزند خود در نظر بگیرید، همان‌طوری که حاضر نیستید فرزند شما بزه‌دیده واقع شود با حرف‌هایتان باعث تضييع حق اطفال این فرد نیز نشوید. در صورت پذیرفتن این احتمال، درواقع خداوند متعال دقیق مرز را مشخص کرده است و آن این است که یک فرد مسلمان باید سعی کند حتی اگر سخنی بگوید که باعث به‌خطرافتادن داشته‌های اطفال می‌شود از همان نیز باید احتراز و دوری کند و هم می‌تواند ناظر به سایر افراد باشد بدین بیان که اگر پدر احتمال می‌دهد بعد از او، خطراتی داشته‌های فرزندان او را تهدید می‌کند باید سعی کند، باید با بیان استوار و تصمیم آینده‌ساز، خطراتی که طفل ضعیف او را تهدید می‌کند به حداقل برساند. و این آیه نیز قابل تامل است: «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا» (نساء/۱۰). مطابق آیه شریفه، به کسانی که از ضعف آنان سوءاستفاده کنند و مال آن‌ها را از دستشان خارج سازند، وعید عذاب الیم داده شده است. به تعبیر قرآن، چنین اشخاصی، در حقیقت شکمشان را از آتش پر می‌کنند که به‌زودی در سرای باقی حقیقت آن را در خواهند یافت. در برخی تفاسیر یا‌کلون را این‌گونه معنا کرده است «یا‌کلون ای یتفعون» (طبرسی، ۱۳۶۰: ۲۱/۳) یعنی مطلق نفع‌بردن و استفاده‌کردن ممنوع شده است: «و لا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانُ مَسْئُولًا» (اسرا/۳۴). در این آیه برای اینکه شدت نهی (طباطبایی، همان، ج ۹۰/۱۳) را برساند حتی از نزدیک‌شدن به حریم مال یتیمان نیز منع کرده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۱۰۹/۱۲).

آیات فوق بیانگر حمایت آموزه‌های اسلامی از اطفال است. ذکر اطفال یتیم در اینجا از میان سایر اطفال به عقیده بسیاری از مفسرین، به دلیل عدم توانایی و ضعف آشکاری است که در اطفال یتیم مشاهده می‌شود؛ زیرا سایر اطفال از حمایت فرد قدرتمند و دلسوزی مثل پدر برخوردار است.

برخی دیگر از مفسرین نیز ضعف اطفال یتیم را دلیل بر آسیب‌پذیری آن‌ها دانسته (خزاعی نیشابوری، ۱۳۷۶: ۸/۸؛ اندلسی، ۱۴۲۳: ۳۲۴/۴) و به همین دلیل خداوند متعال در آیات فوق، با تحریم هر نوع تصرف مال آن‌ها در راستای پیشگیری از بزه‌دیدگی آن‌ها گام برداشته است. این حمایت ویژه از یتیمان، در بیانات مقام معظم رهبری نیز تکرار شده است؛ چنان‌که ایشان بیان می‌کنند: «من بخصوص می‌خواهم به سازمان بهزیستی، درباره ایتام تأکید کنم. این سازمان باید به یتیمانی که در اختیار و سپرده شده به سازمانند، به‌صورت مضاعف رسیدگی کند. مبدا در نظام اسلامی، یتیمی مورد اهمال و ضیاع واقع شود! قرآن هم در چند جا یتیم را مورد تأکید قرار داده است و این به‌خاطر خصوصیتی است که در یتیم وجود دارد. مسئله یتیم، مسئله انسانی بسیار مهمی است» (خامنه‌ای، ۱۳۷۳). این رویکرد، بر لزوم پیشگیری از آسیب‌پذیری مالی و اجتماعی یتیمان به‌عنوان نماد کودکان پرخطر اصرار دارد.

آموزه‌های فوق که صرفاً به‌عنوان نمونه از میان ده‌ها آموزه اسلامی استخراج شد بیانگر عمق آسیب‌پذیری اطفال از یک سو و حمایت آموزه‌های اسلامی از آنان از سوی دیگر است؛ چراکه به رسمیت نشناختن تصرفات مالی یا به‌عبارت‌بهرت تعهدات مالی آنان جلو بسیاری از سوءاستفاده‌های مالی از آنان را می‌گیرد. این حمایت ساختاری از اطفال پرخطر، در بیانیه گام دوم انقلاب مورد توجه قرار گرفته و بر ضرورت رفع محرومیت‌ها تأکید دارد چنان‌که بیان شده است: «در جمهوری اسلامی، دل‌های مسئولان به‌طور دائم باید برای رفع محرومیت‌ها بتپد و از شکاف‌های عمیق طبقاتی به‌شدت بیمناک باشد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷)

۲-۲-۲. کهن سالان

در سمت دیگری بزه‌دیدگی، بر پایه معیار آسیب‌شناسانه سن، بزرگسالان، یعنی افرادی که بالای شصت سال هستند، قرار دارند. موضوع سالمندان بزه‌دیده در جهان غرب، تا پیش از دهه ۸۰ میلادی جایگاهی شایسته در مطالعات بزه‌دیده‌شناسی نداشت. کودک‌آزاری و همسرآزاری در میان گونه‌های خاص بزه‌دیدگی بیش از هر موضوع دیگری در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی کانون توجه بود. با آغاز دهه ۸۰ میلادی، شماری از متخصصان و دانشمندان - به‌ویژه جامعه‌شناسان، روان‌شناسان، روان‌پزشکان و جرم‌شناسان - به مطالعه سالمندآزاری و علل بزه‌دیدگی سالمندان و راه‌های پیشگیری از آن پرداختند (رایجیان، همان، ۳۶). در گزارشی از سازمان بهداشت جهانی در مورد بزه‌دیدگی سالمندان آمده است: تقریباً ۱۶ درصد افراد ۶۰ سال به بالا در معرض سوءاستفاده روانی قرار گرفته و مواردی دیگر، نظیر بزه‌دیدگی مالی، مورد بی‌توجهی قرارگرفتن، سوءاستفاده جنسی از آنان نیز به ترتیب

۶/۸، ۴/۲، ۲/۶، و ۰/۹ درصد است (اقتصاد آنلاین، ۱۳۹۹). این گزارش با توجه به آمارهای منتشره که حاکی از واقعیت تلخ پیرشدن جمعیت کشورها دارد، ما را در فصل و فضایی نگران‌کننده‌ای قرار می‌دهد و این مطلب اشاره دارد که متولیان امور، به پدیده بزه‌دیدگی سالمندان به‌عنوان نگرانی جدی نگاه کنند. در همین راستا، رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم، عدالت را در گرو جلوگیری از عقب‌ماندن طبقات ضعیف و آسیب‌پذیر دانسته‌اند و فرمودند: «حل مشکلات طبقات ضعیف، باید اساسی‌ترین کار دولت باشد» (خامنه‌ای، دیدار مردم قم؛ ۱۳۹۷). با اینکه آمار جرایم علیه برخی از گروه‌ها در برخی جوامع کاهش یافته است، اما گروه سالمندان در این فهرست جایی ندارند. در برخی جوامع مثل آمریکا و اخیراً ایران، گروه سنی ۷۵ سال به بالا سریع‌ترین بخش در حال ازدیاد در جمعیت کشورها هستند. به اعتقاد برخی، با افزایش شتابان اعضای سالمند و شکننده جامعه، مواردی همچون سوءاستفاده از آن‌ها یا ترک ایشان نیز به سرعت رو به فزونی است. اولین گونه سوءاستفاده از سالمندان، ترک آن‌هاست و بعد از آن نوبت به دیگر انواع سوءاستفاده‌ها می‌رسد (برجس و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۳). اما از آنجا که سالمندان در مواردی اندوخته‌های مالی دارند و از سوی دیگر از نظر قدرت بدنی مثل اطفال ضعیف هستند و چه‌بسا حتی ضعیف‌تر از آن‌ها هستند آن‌ها را در معرض بزه‌دیدگی مالی بیشتری قرار می‌دهند (برجس و دیگران، همان، ۹۰).

شاخه بزه‌دیدگی شناسی حمایتی با بهره‌گیری از رهیافت‌های سالمندشناسی و در پرتو مطالعه‌ای میان رشته‌ای نیز گواه این حقیقت غیرقابل انکار است که سالمندان به‌عنوان بزه‌دیدگان خاموش یا ساکت به سبب آسیب‌پذیری، پیامدها و عواقب شدیدتری را در مقایسه با سایر گروه‌های سنی، متعاقب وقوع جرم بر علیه خود متحمل می‌گردند (سماواتی، ۱۳۸۸: ۹۳). این تلقی با تأکید رهبر انقلاب بر مسئولیت جامعه اسلامی نسبت به افراد ناتوان، سالمند و فاقد قدرت دفاعی همخوان است؛ (خامنه‌ای، ۱۳۹۵). چه اینکه سالمندان در جامعه ارگانیک و تو تو در شهری امروز اغلب در خانه‌هایشان به تن‌های به سر می‌برند و این همان‌طوری که به خودی خود، چراغ سبزی است برای بزهکاران احتمالی، باعث می‌شود که آن‌ها ضربه‌های روحی شدیدی را نیز تجربه کنند. این آسیب‌پذیری سالمندان در برابر سوءاستفاده‌ها، در بیانات مقام معظم رهبری نیز برجسته شده است؛ چنان‌که در انتقاد از رویکرد غربی به سالمندان اشاره کرده و فرمودند: «در بعضی از کشورها خانه‌های سالمندان مغفول‌عنه‌مانندند که عده‌ای از آن‌ها به‌خاطر بی‌اعتنائی جان باختند یا افرادی از پیرمردها و سالمندان و بیماران در خیابان‌ها رها شدند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۹).

از دیدگاه بزه‌دیده‌شناسی این باور وجود دارد که سالمندان به‌ویژه در مورد خشونت‌هایی که علیه خودشان تجربه می‌کنند، نقش و حتی تقصیری ندارند. بزه‌دیدگی سالمندان بیش‌تر به جرم‌هایی مانند ضرب و جرح یا آزارهای عاطفی و روانی - شامل تهدید، تحقیر، طرد و آزارهای جنسی - مربوط است. برپایه برخی گزارش‌ها، میزان بزه‌دیدگی سالمندان در جرم‌های مالی - مانند کلاهبرداری و خیانت در امانت - نیز بالا است. از آنجا که سالمندان ممکن است به دنبال گردآوری پس‌اندازهای بیش‌تری برای زندگی‌شان باشند، نسبت به این جرم‌ها آسیب‌پذیرترند. به دیگر سخن، سالمندان از یک سو ممکن است حساب‌های پس‌اندازی درخور توجهی داشته باشند و از سوی دیگر، از آنجا که ترس از پاره‌ای پدیده‌های اقتصادی مانند تورم، توان خرید آنان را کم می‌کند، بیش‌تر در آستانه ناامنی و بزه‌دیدگی قرار می‌گیرند (رایجیان، همان، ۳۷). از نظر آماری، سالمند آزاری بعد از کودک‌آزاری و همسرآزاری رتبه سوم خشونت‌های خانگی را به خود اختصاص داده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۹). باتوجه به آسیب‌پذیری سالمندان و نیاز آن‌ها به کمک و دستگیری در این مرحله از زندگی، اسلام با صدور دستورهای دقیق و سنجیده گام‌های مهمی را در پیشگیری از بزه‌دیدگی آنان برداشته است. بزه‌دیدگی مالی که رنج و ناراحتی و گاه مشقت‌های فراوان را به دنبال دارد، معطوف به آسیب‌پذیری، کهن‌سالان، آموزه‌های اسلامی دقیق‌ترین دستورات حمایتی را برای پاسداری و پیشگیری از بزه‌دیدگی کهن‌سالان صادر کرده است که اگر از سوی فرزندان بدان‌ها عمل می‌شد شاهد غبار بزه‌دیدگی بر چهره هیچ کهن‌سالی نمی‌بودیم. از منظر آموزه‌های اسلامی کهن‌سالان به دلیل وضعیت جسمی - روحی که دارند به‌شدت آسیب‌پذیر است بدین‌سان در مواردی که آن‌ها قادر به تأمین خورد و خوراک خود نیستند باید از سوی فرزندان تأمین شود (خمینی، بی‌تا، ۲۸۵/۸). و اگر خودشان داشته‌هایی دارند باید در محافظت از آن، به آن‌ها کمک صورت بگیرد. چنانکه در بند ۷ ابلاغیه سیاست‌های کلی جمعیت از سوی رهبر انقلاب این‌گونه مورد تأکید واقع شده است: «فرهنگ‌سازی برای احترام و تکریم سالمندان و ایجاد شرایط لازم برای تأمین سلامت و نگهداری آنان در خانواده و پیش‌بینی سازوکار لازم برای بهره‌مندی از تجارب و توانمندی‌های سالمندان در عرصه‌های مناسب» (خامنه‌ای، ۳۰/۲/۱۳۹۳).

افزون بر سفارشی که نسبت به خویشان کهن‌سال در زمینه تأمین نیازهای آنان شده است، حمایت و کمک به مدیریت مالی آنان و دستگیری از آنان را به‌عنوان قشر آسیب‌پذیر، وظیفه جامعه به‌ویژه حکومت اسلامی دانسته است. به‌عنوان مثال این روایت قابل‌توجه است که مطابق آن حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) روزی با عده‌ای از مسیری رد می‌شد متوجه پیرمردی شد که دست نیاز به‌سوی

رهگذران می‌کرد. فرمود: چرا این کار را انجام می‌دهد؟ پاسخ دادند: این پیرمرد، در جوانی کار می‌کرده است حال که پیر شده است و از کار افتاده دستش خالی است و نیاز به کمک دیگران دارد. حضرت فرمود: وای بر حکومتی که افراد تحت حاکمیت آن تا زمانی که توانایی انجام کار دارند کار کنند و در روزگار ناتوانی مجبور باشند در برابر دیگران اظهار نیاز کنند. سپس دستور دادند که از بیت‌المال سهمیه ماهانه برای او مقرر کنند. اطرافیان گفتند که وی مسیحی است. حضرت فرمود: در جامعه اسلامی همه افراد باید تحت حمایت قرار بگیرند ولو مسلمان نباشند. (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۶۶/۱۵، ح ۱۹۹۶). این برخورد از امام علی (ع) به‌عنوان رئیس حکومت اسلامی آن هم برای مرد سالخورده مسیحی، بیانگر اهمیت حمایت و دستگیری از سالمندان در آموزه‌های اسلامی است. امام علی (ع) با درک آسیب‌پذیری سالمندان، دولت اسلامی را موظف به حمایت مالی از سالمندان دانسته است. این سیاست، اگر مورد توجه جامعه قرار بگیرد و به‌عنوان الگو به آن نگریسته شود نه تنها داشته‌های آنان از سوی بزهکاران مورد تهدید قرار نمی‌گیرد، بلکه در صورت نیاز و عدم کفاف مالی خودشان از سوی دولت اسلامی تأمین مالی نیز می‌شوند؛ بنابراین با توجه به ضعف جسمانی و تحلیل رفتن قوای دماغی در سالمندان که آن‌ها را به شدت در مقابل جرایم، مخصوصاً جرایم مالی آسیب‌پذیر می‌سازد؛ آموزه‌های اسلامی، راهکارهای پیشگیری فردی و اجتماعی را بیان کرده است. کمک و دستگیری خویشاوندان نسبی مخصوصاً فرزندان در زمینه پیشگیری فردی و حمایت جامعه و دولت اسلامی با از بین بردن زمینه ارتکاب جرایم مالی علیه آنان به‌عنوان راهکارهای پیشگیری اجتماعی قابل ارزیابی است. سفارش آموزه‌های اسلامی در مورد حمایت و دستگیری از سالمندان، نشان از اهمیت مخاطراتی دارد که این گروه از شهروندان، در مقابل بزهکاران مالی با آن مواجه هستند. در ابلاغیه سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی از سوی رهبر فرزانه انقلاب نیز با در نظر داشت این مخاطرات آمده است: «ایجاد رفاه عمومی، بر طرف‌ساختن فقر و محرومیت، حمایت از اقشار و گروه‌های هدف خدمات اجتماعی از جمله بی‌سرپرستان، از کارافتادگان، معلولان و سالمندان ... طراحی و اجرا شود» (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱/۲۱).

۲-۳. جنسیت

در دانش بزه‌دیده‌شناسی «زنان بزه‌دیده» براساس معیارهای خاصی که جرم‌شناسان ارائه نموده‌اند، جزو بزه‌دیدگان با درجه آسیب‌پذیری شدید قرار می‌گیرند. هرچند بزه‌دیدگی زنان نسبت به بزه‌دیدگی مردان، از شیب آماری پایین‌تری برخوردار است. با این‌همه نباید نادیده انگاشت که قربانی واقع شدن زنان به دلیل ماهیت خاص برخی از این جرم‌ها رو به فزونی است. جرائم جنسی مثل تجاوز جنسی

خشونت‌های خانوادگی - مخصوصاً همسرآزاری - از مثال‌های بارز این جرائم است. عزت‌فتح معتقد است که «اگر طبقه‌بندی بزه‌دیدگان براساس عنصر ضعف و قابلیت آسیب‌پذیری ایشان مطرح باشد، زنان پس از کودکان و نوجوانان، در دومین مرحله، در بین هشت مرحله افراد، از لحاظ شدت آسیب‌پذیری قرار دارند. وخامت بزه‌دیدی آنان به مراتب بیش از سال‌خوردگان، مهاجران، اقلیت‌ها، عقب‌مانده‌ها و سایر قربانیان جنگ‌ها می‌باشند» (نورمحمدی، همان، ۱۱۳). هانس فون هینتیک دیگر جرم‌شناس نامی قرن، نیز زنان را به دلیل توانایی ضعیف آن‌ها در برابر حمله بزه‌کاران دومین گونه از ۱۳ گونه آسیب‌شناسانه خودش شمرده است (برجس و دیگران، همان، ۹۰).

افزون‌براین‌ها در کشورهایی مردسالار که زنان معمولاً وابستگی شدید اقتصادی به شوهران دارند یکی از مهم‌ترین عوامل، در مسکوت‌گذاشتن بزه واقع‌شده علیه زنان توسط آنان، احساس عدم امنیت اقتصادی و از دست‌دادن سرپناه است. درباره اینکه چه عواملی باعث می‌شود که زنان، بزه‌دیده واقع شوند، نظر واحدی وجود ندارد؛ برخی‌ها جنس زن را عامل بزه‌دیدی زنان می‌داند یعنی جنس زنان، به لحاظ ذاتی به گونه‌ای است که بیشتر آسیب‌پذیر است. عده‌ای دیگر، بزه‌دیدی زنان را مستند به درک و شعورشان می‌کنند. چنان‌که از نظر برخی دیگر، ویژگی‌های روحی و عاطفی زنان بی‌تأثیر در زودباوری زنان و در نتیجه بزه‌دیده واقع‌شدن آن‌ها نیست. ضعف جسمی، عامل دیگری است که تعدادی، آن را انگشت‌نما کرده‌اند؛ چراکه معمولاً زنان در مقابل جرایم خشونت‌آمیز - نظیر زورگیری و کیف‌قاپی و نیز تجاوزات جنسی - به شدت آسیب‌پذیر است و معمولاً در مقابل اشخاص مهاجم، توان مقاومت و مقابله کم‌تری دارند. از این میان برخی از عوامل، نقش پررنگ‌تری در بزه‌دیدی زنان دارد؛ شیوه زیستن و سبک زندگی یکی از این عوامل است؛ مثلاً مجردزیستن، رفت‌وآمد شبانه، معاشرت بی‌ضابطه با مردان جوان و زندگی در شهر که از شیوه‌های معمول زنان در زندگی شده است، می‌تواند به‌صورت بالقوه، زنان را در معرض تهاجم بزه‌کاران قرار بدهد. در بیانات ارزشمند مقام معظم رهبری با نگاه علت‌شناسانه آسیب‌پذیری زنانه آمده است: «اگر فرض کنیم بشود در جامعه‌ای از مظلومیت زنان - که این مظلومیت هم یک علل طبیعی و فیزی دارد - جلوگیری کرد، فقط در سایه‌ی اخلاق و قانون و تهذیب و تہذب مردان است» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴).

معطوف به همین پیامدهای ناگوار، اسلام توصیه‌هایی را در نحوه درست‌زیستن، جهت پیشگیری از بزه‌دیدی بیان کرده است که به خوبی بیانگر در معرض خطر بزه‌دیدی آن‌ها از جمله بزه‌دیدی مالی آنان است. در آموزه‌های اسلامی از اظهارکردن زیورآلات و زینت‌ها در مقابل افراد غریبه منع کرده و بیان می‌دارد: «وَلَا يُدْرِي زِينَتُهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ».

(نور/۳۷) و زینت خود را [مانند لباس‌های زیبا، گوشواره و گردنبند] مگر مقداری که [طبیعتاً مانند انگشتر و حنا و سرمه، بر دست و صورت] پیداست [در برابر کسی] آشکار نکنند، و [برای پوشاندن گردن و سینه] مقنعه‌های خود را به روی گریبان‌هایشان ببندازند.

به نمایش گذاشتن زیورآلاتی همانند طلا، در قدم اول، سبب جرایمی جنسی و اغلب، خشونت‌آمیز علیه آنان را فراهم می‌کند، اما ممکن است در مواردی، باعث تحریک بزهکاران بالقوه مالی نیز شود.^۱ چنان‌که صفحات حوادث روزنامه‌ها هر روز خبر از سرقت زیورآلات زنان با شگردهای گوناگون می‌دهد. ازاین‌رو، در آموزه‌های اسلام با تبیین آسیب‌پذیری زنان و عدم توانایی کافی آنان در دفاع از داشته‌های خود، آن‌ها را از هرگونه رفتاری که باعث تحریک بزهکاران شود منع کرده است و بیان می‌دارد: «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا» (احزاب/۳۲) ای همسران پیامبر! شما اگر پرهیزکاری پیشه کنید [از نظر منزلت و موقعیت] مانند هیچ‌یک از زنان نیستید، پس در گفتار خود، نرمی و طنازی [چنان‌که عادت بیشتر زنان است] نداشته باشید تا کسی که بیمار دل است طمع نکند، و سخن پسندیده و شایسته گوید. در این آیه، خداوند متعال به زنان پیامبرش دستور می‌دهد که از هرگونه اعمال تحریک‌آمیزی که باعث بزه‌دیدگی آنان شود باید دوری گزینند. در این کریمه، اگرچه خطاب به همسران پیامبر (ص) است و نیز اگرچه هشدار خداوند در مورد بزه‌دیدگی‌های جنسی است؛ اما همان‌طوری که برخی از مفسرین اشاره کرده است (که در ذیل آیه بعدی به آن اشاره می‌شود) قابلیت تعمیم در مورد سایر بزه‌ها (نظیر بزه‌دیدگی‌های مالی که امروز در عصر ما شایع است و اکثراً به دلیل تحریکات بزه‌دیدگان صورت می‌پذیرد) را هم دارد. در آیه دیگر، نیز خطاب به زنان پیامبر (ص) می‌فرماید: «وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» (احزاب/۳۳). بدون شک مخاطب مستقیم این خطاب، همسران گرامی پیامبر اسلام (ص) است، اما به عقیده برخی از مفسرین این یک خطاب عام است و شامل سایر زنان نیز می‌شود و مخاطب قراردادن زنان پیامبر (ص) فقط برای تأکید بیشتر است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۸: ۲/۲۹۱). در اینجا نیز باید یاد آور شد، همان‌طوری که می‌شود قائل به تعمیم این خطاب از نظر مخاطبان شد بعید نیست که از نظر خطرات تهدید کننده نیز تعمیم را پذیرفت و خطراتی که زنان باید سعی کنند گرفتار آن‌ها نشود از نظر گستره، بزه‌های مالی را نیز در بر می‌گیرد؛ زیرا حفظ مال در اسلام از جمله واجبات است و کسی که در راه حفظ و دفاع از آن کشته شود اجر و پاداش شهید در راه دفاع از

۱. مشارکت بزه‌دیده در بزهکاری علیه خود از طریق تحریک بزهکار در پدیده بزه‌دیدگی مالی از جمله علل شایع بزه‌دیدگی مالی است که در نوشتار جدیدی بررسی خواهد شد.

دین خدا را دارد. چنان‌که امام صادق از پیامبر (ص) نقل کرده است: «مَنْ قُتِلَ دُونَ مَظْلَمَتِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ» (طریحی، ۱۳۷۵: ج ۶/۱۱۰) کسی که در دفاع از مال خود به قتل برسد شهید است، و نیز شخصی از امام باقر (ع) پرسید: اگر دزد وارد منزل من شود و هدفش آسیب‌رساند به جان و مال من باشد چه بکنم؟ حضرت فرمود: «اقتله فأشهد الله و من سمع أن دمه في عنقي.» (فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۱۶۷/۱۵) امام فرمود [اگر به غیر از کشتن او راهی دیگری برای دفعش نبود] او را بکش، خدا و هر کسی که سخن من را می‌شنود به گواهی می‌گیرم که خونی او به گردن من است. لذا از نظر آموزه‌های اسلامی حفظ مال مثل جان، واجب و ضروری است؛ همان‌طوری که انسان مسلمان مجاز نیست داشته‌هایش را بی جا خرج کند چنان‌که این در این آیه شریفه آمده است: «يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.» (اعراف/۳۱) همچنین این اجازه را ندارد که با اعمال و رفتارشان آن‌ها را در معرض ربایش دیگران قرار دهد. لذا چون حفظ مال واجب است زنان مکلف هستند که از به نمایش گذاشتن زیورآلات خود در معرض دیده غریبه‌ها خوداری کنند. در بیان معروفی از امام علی (ع) آمده است «که به من خبر رسیده که مردی از لشکر شام به خانه زنی مسلمان و زنی غیرمسلمان که در پناه حکومت اسلام بوده وارد شده و خلخال و دستبند و گردنبند و گوشواره‌های آن‌ها را به غارت برده، در حالی که هیچ وسیله‌ای برای دفاع، جز گریه و التماس کردن، نداشته‌اند. لشکریان شام با غنیمت فراوان رفتند بدون اینکه حتی يك نفر آنان، زخمی بردارند، و یا قطره خونی از آنان ریخته شود، اگر برای این حادثه تلخ، مسلمانی از روی تأسف بمیرد، ملامت نخواهد شد، و از نظر من سزاوار است.» در این خطبه، نکاتی قابل توجه است اول اینکه زنان قشر آسیب‌پذیرند و این می‌طلبد که حکومت اسلامی و تمام افراد جامعه اسلامی موظف به حمایت از آنان است. دوم اینکه هیچ فرقی بین افرادی که در زیر چتر حکومت اسلامی قرار دارد وجود ندارد چه مسلمان باشند یا غیرمسلمان همه باید طعم شرین امنیت و عدالت را بچشند. سوم اینکه افراد مسلمان باید غیرت دینی به خرج بدهند و از زنان و نوامیس‌شان که قشر آسیب‌پذیر هستند در مقابل یغماگران حمایت کنند و تا پای جان دفاع نمایند و هیچ مسلمانی را نسزد که از این وظیفه مهم دینی - انسانی کوتاهی ورزند چه اینکه در غیر این صورت اگر مرد مسلمانی که شاهد این ماجرا بوده و کاری نکرده یا نتوانسته کاری بکند اگر از شدت ناراحتی جان بدهد و بمیرد هیچ ملامتی ندارد بلکه سزاوار هم هست. بنابراین زنان از نظر آموزه‌های اسلامی باتوجه به ویژگی جسمی و جنسی و حتی فکری و روحی که دارند در مقابل بزهکاران مالی و جنسی به شدت آسیب‌پذیر دانسته شده است؛ بدین لحاظ، برای پیشگیری از سقوط آنان در باتلاق بزه‌دیدگی تدابیر و راهکارهایی اندیشه شده است که به پاره‌ای از آنان اشاره شد.

برآمد

یافته‌های این تحقیق، با بررسی عوامل زیستی بزه‌دیدگی مالی، نشان می‌دهد که ناتوانی جسمی، سن و جنسیت، نقش محوری در افزایش آسیب‌پذیری افراد دارند. ناتوانی از گذشته‌های دور، افراد را در معرض تبعیض قرار داده، اما اسلام با سفارش به محبت و دستگیری از افراد ناتوان، آنان را مورد حمایت قرار می‌دهد. مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب، بر عدالت اجتماعی تأکید دارند: «عدالت و مبارزه با فساد دو گوی دوقلو که نیازمند مردان شجاع و حکیم و آماده‌ی جهاد در راه خدا بر سر کارها هستند» (بیانیه گام دوم انقلاب، بخش توصیه‌ها)، این امر می‌تواند از بهره‌کشی مالی از معلولان جلوگیری کند. دومین عامل، سن است؛ اطفال یتیم و سالمندان، آسیب‌پذیرترین گروه‌ها هستند. در مورد یتیمان، آموزه‌های اسلامی خوردن مال آنان را بسان آتش می‌داند و رهبری معظم بر پناه‌دادن به یتیمان تأکید دارد تا از جرایم مالی علیه آنان پیشگیری شود و کلام ایشان در مورد سالمندان نشان‌دهنده نیاز به حمایت اقتصادی برای کاهش بزه‌دیدگی در کهن‌سالی است. سومین عامل، جنسیت است؛ زنان به دلیل حجم پرونده‌های بزه‌دیدگی، آسیب‌پذیرترند. رهبری می‌فرمایند: «زنان، مظلوم واقع می‌شوند» (فیش‌های مسئولیت‌های اجتماعی زنان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴) و بر جلوگیری از مظلومیت آنان از طریق حجاب و مرزبندی برای حفاظت از حقوق اقتصادی اصرار دارند.

پیشنهاده‌ها

- تقویت برنامه‌های حمایتی برای معلولان براساس عدالت اجتماعی مطابق بیانیه گام دوم، مانند ایجاد صندوق‌های مالی ضد فساد برای جلوگیری از سوءاستفاده؛
- سیاست‌های حمایتی برای اطفال و نوجوانان یتیم و سالمندان، شامل نظارت بر اموال یتیمان و تأمین اقتصادی کهن‌سالان، با الهام از رهنمودهای مقام معظم رهبری در حمایت از مستضعفان؛
- ارتقای حقوق زنان از طریق آموزش‌های اسلامی در مورد مرزبندی‌ها، برای کاهش آسیب‌پذیری مالی ناشی از اختلاط، و ادغام آن با توصیه‌های مذکور در بیانیه گام دوم انقلاب در مبارزه با تبعیض؛
- انجام پژوهش‌های بیشتر مبتنی بر منظومه فکری رهنمودهای رهبری جهت پیشگیری زیستی محور. این پیشنهادها، با تمرکز بر آموزه‌های اسلامی و بیانیه گام دوم انقلاب، می‌توانند جامعه‌ای عادلانه بسازند که در آن، عوامل زیستی به جای تهدید، با حمایت‌های انقلابی، مدیریت شوند.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- امامی، سیدحسن، حقوق مدنی، تهران، انتشارات کتاب‌فروشی اسلامیة، ۱۳۷۷ش.
- انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۱، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱ش.
- برجس، آن ولبرت، چریل، رگر؛ آلبرت آر، رابرتسن، بزه‌دیده شناسی نظریه‌ها و کاربردها، ترجمه: حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران: میزان، ۱۳۹۵ش.
- بهمن‌پور، عبدالله؛ شادمان‌فر، محمدرضا، پورغلامی فراشبندی، مجتبی، «بررسی فقهی حقوقی مال‌بودن داده‌های رایانه‌ای» فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال ۴۷، شماره ۲، ۱۳۹۳ش.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، ج ۴، تهران، گنج دانش، ۱۳۷۲ش.
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۷۳)، بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?pid=۲۷۲۰&nt=۲&year=۱۳۷۳&tid=۱۸۰۷>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۶/۴/۱۳)، بیانات در دیدار بانوان نخبه در آستانه سالروز میلاد حضرت زهرا (سلام‌الله‌علیها).
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-print?id=۳۳۹۰&nt=۲&year=۱۳۸۶&tid=۲۳۸۹۲>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۶/۴/۱۳)، دیدار زنان نماینده در مجلس شورای اسلامی با رهبر انقلاب،
<https://khl.ink/f/۱۷۹۷۴>
- خامنه‌ای، سیدعلی (۱۴۰۱/۱/۲۰)، ابلاغ سیاست‌های کلی تأمین اجتماعی
<https://khl.ink/f/50009>
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۷ب)، بیانات در دیدار مدال‌آوران کاروان ورزشی ایران در بازی‌های پاراآسیایی اندونزی،
<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?pid=۴۰۹۱۰>
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۴۰۱/۵/۵)، دیدار ائمه جمعه سراسر کشور با رهبر انقلاب.
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?pid=۵۰۶۷۸>
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۷)، بیانیہ گام دوم انقلاب اسلامی،
<https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?pid=۴۱۶۷۳&nt=۴&year=۱۳۹۷&tid=۱۳۹۷>
- خامنه‌ای، سیدعلی، (۱۳۹۳/۲/۳۰) ابلاغ سیاست‌های کلی «جمعیت».
<https://khl.ink/f/۲۶۴۴۰>
- خبرگزاری جمهوری اسلامی، تحت عنوان سال‌مندآزاری رتبه سوم خشونت‌های خانگی، تاریخ نشر ۱۳۹۸/۲۶ به نقل از اقتصاد آنلاین www.eghtesadonline.com تاریخ نقل ۱۳۹۹/۷/۵ تاریخ نشر ۱۳۹۶/۴/۸.

- خزاعی نیشابوری، حسین بن علی بن محمد بن احمد (مشهور به ابوالفتوح رازی)، *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۶ ش.
- خمینی، روح‌الله، *تحریر الوسیله*، قم، انتشارات اسلامی، بی‌تا.
- دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۲ ش.
- رایجیان اصلی، مهرداد، *بزه‌دیده‌شناسی حمایتی*، ج ۲، تهران: انتشارات دادگستر، ۱۳۹۰ ش.
- طاهری، حبیب‌الله، *حقوق مدنی (۱ و ۲)*، ج ۳، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۱ ش.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ج ۲، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبائی، ۱۳۶۴ ش.
- طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع‌البیان فی تفسیر القرآن*، بیروت - لبنان، دار المعرفه، ۱۴۰۶ ق.
- فخر رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر بن الحسن، *مفاتیح‌الغیب / تفسیر الکبیر*، ج ۳، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۲۰ ق.
- فیض کاشانی، محمد بن محسن بن شاه‌مرتضی، الوافی، اصفهان، کتابخانه امام امیرالمؤمنین (ع)، ۱۴۰۶ ق.
- کمالی، محمد، ایران، فریبا، «*مروری بر حقوق کودکان دارای ناتوانی و معلولیت*»، فصلنامه رفاه اجتماعی، دوره ۲، شماره ۷ بهار ۱۳۸۲.
- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، ج ۲۱، تهران، دارالکتب الاسلامی، ۱۳۶۸ ش.
- نورمحمدی، معصومه‌سادات، *سیاست جنایی افغانستان در قبال زنان بزه‌دیده در پرتو اسناد بین‌المللی*، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۰.